

Dominic Le Fave¹**Politika ameriške akademije: proti samozadovoljstvu**

Nedolgo tega je bil na akademijo naslovljen oster opomin, da naj bo bolj pozorna na »politične implikacije«, ki so lastne načinom mišljenja znotraj akademije oziroma ki iz njih izvirajo. Očitek je uperjen tako zoper levico kot desnico in meri na večino disciplin. Z njim vstric gre že siceršnje pogosto zapažanje, da je akademija vse preveč odtrgana od družbenih in političnih procesov. Postavlja se torej vprašanje, kakšne so implikacije ne le splošno razširjenega nezanimanja za vse vrste političnih spopadov po svetu, ampak tudi samih načinov mišljenja, specifičnih formulacij, opisov in postulatov na vseh področjih od geografije do literarne kritike in filozofije. Iz nekaterih razlogov ta opomin ni povsem neutemeljen, v celoti vzeto, pa bi rad navrgel nekaj besed zoper njega. Seveda bi morali biti slepi, če bi zanikali politične implikacije paradigem, ki razmejujejo globalne kulture ali ki uveljavljajo pomen britanskih in ameriških književnosti ali kristocentrične metafizike zoper koncepcije – celo ob njihovem izključevanju ali prešernem podrejanju – drugih svetovnih književnosti in pogledov na svet; ampak to je preveč preprosto. Vprašati se moramo predvsem po načinu artikulacije teh paradigem znotraj specifičnih procesov izključevanja in podrejanja. Nevprašljivo sprejeta predpostavka, da posamezne ideologije ali celo obči mišljenjski vzorci, kot so npr. modernizem, racionalizem ali romantizem, preprosto oblikujejo prakse, ki naj bi jih po vsem sodeč porajali, je vodila do nepremišljenih zmot. Kot da bi lahko zdaj, ob koncu dvajsetega stoletja, po izkustvu Hitlerja, Stalina in korporativne ekonomije še zmeraj verjeli, da bo nadomestitev kapitalistične ideologije s socialistično samodejno vodila h koncu zatiranja in totalitarizma, da bo nadomestitev sistematskega racionalizma z eksistencializmom ali romantičnim navduševanjem za strasti dokončno opravila z vsakim nadaljnjim fašizmom, da bo nekoč strmoglavljeni modernizem označil

¹ Dominic Le Fave je asistent za filozofijo religije na Syracuse University, Syracuse New York, ZDA.

konec grozot, ki smo jih izkusili v tem stoletju – kot da bi torej še zmeraj verjeli, da se postmodernizem nikoli ne bi mogel obnašati kot novi kriticizem, obrazcem zavezani konservatizem ali ozko omejeni novi kanon. Mišljenje, da bo zamenjavi konceptualnega aparata sledila sprememba celotnega sveta, spada v najbolj čudno vrsto naivnega romantičnega idealizma.

Pa vendar se sprašujem, zakaj je bil ta opomin naslovljen na tolikšno število strok, posebej pa političnih pozicij – od republikancev do marksistov, od liberalov do akademskih »radikalov«.² Pri tem se mi zastavlja vprašanje o pluralizmu akademije, prav tako kot se začenja nekomu ob razpravah med republikanci in demokrati zastavljati vprašanje o pluralizmu v ameriški družbi nasploh. Tisto pravo vprašanje je potemtakem predvsem, kakšne so politične implikacije izrečenega opomina.

Ni se nam treba ozreti daleč, da bi videli, kako v aktualnih političnih situacijah posamezne ekonomske in politične prakse še malo niso zavezane ideologijam, filozofijam, religijam ali svetovnim nazorom, na katerih naj bi temeljile. Te prakse so sicer povezane s paradigmi, vendar ostajajo ločljive, neodvisne in naključne in ne izhajajo neposredno iz njih. Paradigme so prizorišče hegemonistične artikulacije v spletu posameznih praks (prim. Mouffe in Laclau). Že bežen pogled na zgodovino religij kot tudi na zgodovino posamezne religije ali celo doktrine nam odkrije sosledje nešteti praks, ki so povezane s to religijo ali doktrino oziroma očitno izhajajo iz nje, pač znotraj različnih družbenopolitičnih ureditev. Politične implikacije krščanstva so segale vse od asketskih, pacifističnih občestev do zagriženih verskih vojn, od samozanikanja do genocida, od demokracije do fašizma, od obrambe obstoječega stanja do reform in revolucij. Podobno poraja tudi marksizem vse od osvobodilnih gibanj do totalitarizmov najslabše vrste. Ameriška demokracija s svojo razpito doktrino pravice do revolucije, neodtujljivih človekovih pravic, svobode in enakosti brez težave podpira El Salvador in spodkopava Nikaraguo. Še in še bi lahko naštevali. Povezava med teorijo in prakso, med etiko in moralnim dejanjem, še malo ni premočrna. Prej bi lahko rekli, da sta ti dve sferi popolnoma ločeni in da se njuno razmerje često spreminja glede na situacijo, prakso in odnose, v katere sta vpleteni.

Ne obstajajo nikakršne inherentne ali neizogibne politične implikacije določene abstraktne etike, najsi bo to krščanstvo, ameriška demokracija ali marksizem, zunaj njihove sistematske artikulacije v dejanski družbenopolitični ureditvi. Opozorjanje, češ da je treba biti bolj pozoren na politične implikacije določene paradigme, je najbolj pogosto

² Na splošno vzeto, dobi vsak levičar na akademiji, ki nasprotuje vseprežemajočemu liberalnemu pluralizmu, na katerem temeljijo ameriške univerze, oznako »radikal«. »Radikal« je tako samoižbrana oznaka večine postmodernistov in dekonstruktivistov.

poskus, kako nevtralizirati ali prikriti dano ali hoteno ureditev in z njo povezan niz praks, utemeljen na dani ali hoteni paradigmi. To pa zopet ne *poraja* specifičnih praks, temveč jih prej *opravičuje*. Takšno opravičilo zgolj konkretizira dano situacijo ali situacijo, ki se je – v luči omejenega svarila in nadaljnjega delovanja v skladu z ustreznim nizom praks – spremenila v zaželeni smeri. Vzemite npr. ameriško početje v Nikaragui od tamkajšnje revolucije naprej – stvar je povsem jasna. Izrečeno je bilo opozorilo, da naj pazimo na implikacije in preteče posledice marksističnih vlad v Latinski Ameriki, in že je prišlo do ize-načenja, ki velja kot splošno sprejeta resnica v ameriški kulturi: marksizem je enako grožnja človeški družbi je enako grožnja ameriški svobodi in stabilnosti. In tako je opravičeno financiranje podtalne gverile; zaradi tega je nikaragujska vlada dejansko prisiljena porabiti velik del državnega proračuna za obrambo. Posledica je militarizirana Nikaragua; zdaj lahko v skladu z ameriško paradigmo zlahka pokažejo s prstom nanjo kot na živ dokaz utemeljenosti ameriške podpore kontrarevolucionarnim silam. Pri vsej tej dinamiki gre za dobro izdelan mehanizem, po katerem se dana ameriška paradigma skupaj z njo pove-zanim nizom določenih praks konkretizira v okviru natanko določenega, zaželenega, praktičnega izida. Svojska genialnost desnice v tej deže-li je ravno v tem, da je tako mojstrsko obvladala ta proces.

Ta spretnost je povsem očitna in deluje javno in sistematično ne le proti opozicijskim skupinam izven dežele, ampak še posebej proti opo-rečniškim glasovom znotraj nje same kot tudi *znotraj akademije*. Če se sprašujete, zakaj ni prišlo do nove levičarske javne intelektualne scene (in do nje ni prišlo), potem je to eden od pomembnih razlogov. Marksizem in druge socialistične paradigme se zaradi svoje zvestobe modelu, ki zagotavlja primarno oblikovalno moč ideologije ali – po drugi verziji – materialnih pogojev, še malo niso bile sposobne soočiti s tem procesom družbene artikulacije. Levica je bila pravzaprav večidel tako slepa za artikulacijske prakse, da je – po ironiji stvari – spričo njene slepote desnica v tem delovala veliko bolj večče.

Pomembno je uvideti, da gre pri tem procesu za paradigmatično artikulacijo in da so prakse razvrščene in opravičene v skladu s posebno paradigmatično logiko. Ta paradigmatična logika preobraža realnosti, ki naj bi jih predstavljala. Prav tako važno je uvideti, da se te prakse v procesu artikulacije katerekoli posamezne paradigme spreminjajo z vsako posamezno situacijo. Družba ni nič danega; ni preprosta tvarina, ki je lahko predstavljena paradigmatično, kot tudi ideologija ni zgolj oblikovalna sila. Nič ni dokončno danega. Niti družba niti ideologija ne ustvarjata enotnosti prek specifičnih artikulacij – obe se v procesu artikulacije spreminjata. Obvladovanje tega preprostega okvira je v veliki meri omogočilo hegemonijo današnje nove desnice. Ta taktika je npr. odkrito na delu pri prisvajanju oporečniškega levičarskega diskurza znotraj in zunaj akademije; prisvajanju, ki tako spretno preklaplja

z levičarskimi diskurzi povezane prakse, da se mnogi intelektualci še zdaj drže paradigem, ki že dolgo delujejo v prid desničarskim programom. Pri tem nimam v mislih le različnih oblik eksistencialnega humanizma in svobodnjaštva, ampak tudi levičarski antistalinistični diskurz, poljsko Solidarnost in celo dekonstrukcijo. Ne moremo reči preprosto, da je akademija preplavljena z valom neokonservativnih intelektualcev; prav tako smo priča vzporednemu pojavu »yuppies« v kulturi nasploh; pa tudi bivši radikali iz šestdesetih let pogosto negujejo svoj domnevni radikalizem še dolgo potem, ko so se že pridružili Exxonu ali Yalu³ kot njihovi najbolj uspešni voditelji.

Na področju množične kulture smo priča polomiji silovitega napada postmodernizma, modusa kritike, ki je obetal, da bo postal žarišče tehtne in močne javne levičarske intelektualne scene, saj se ni le kritično loteval raznovrstnih aspektov množične in visoke kulture, temveč je razvijal tudi vzporednice v umetnosti in disidentskih političnih gibanjih, kot pričujeta npr. pojav »language poetry«⁴ ali Projekt homoseksualnih piscev San Francisca.⁵

Kratko začetno obdobje, ko so proglašali dekonstruktiviste in postmoderniste za nepooblaščen mislece, populariste in barbore, ki jurišajo na vrata akademije, je kaj kmalu zamenjala strategija njihovega sprejema na akademijo. Ob vsesplošnem prizadevanju, da bi zanemarili njihove vezi z levičarskimi političnimi razpravami v Evropi in izvenakademsko disidentsko politiko doma, in ob spretnem podtikanju nove miselnosti v vse stroke od ameriške književnosti do patristike, si je akademija kmalu priborila mesto čuvaja globokoumnega in depolitiziranega – se pravi potihem konservativnega – postmodernizma. Nič čudnega, če so popularne levičarje veliko bolj pritegnili akademski neokonservativci z njihovim preučevanjem nacistične genealogije dekonstrukcije. Politični neuspeh postmodernizma je medtem že jasen; priča smo njegovemu širokemu uspehu in prisvajanju v smislu nekakšnega »post-vsakega malo« na celotni kulturni lestvici od *Yale French Studies* do *MTV*-ja. Levičarsko prakso, ki je bila povezana s postmoder-

³ Exxon je vodilna multinacionalna naftna korporacija. Yale je ena izmed vodilnih desetih prestižnih univerz z dolgo in častivredno tradicijo.

⁴ Language poetry je zelo vplivno novo pesniško gibanje, ki se je razvilo konec sedemdesetih let na zahodni obali in se ohranilo v mnogih majhnih revijah, ki so mu bile privržene, med katerimi je najpomembnejša *L=A=N=G=U=A=G=E*. Njegov glavni teoretski predstavnik je Charles Bernstein. Vodilni pesniki so poleg njega še Ron Silliman, Bob Perelman in Alan Davies. O delu Boba Perelmana razpravlja tudi Frederic Jameson v eseju *Postmodernizem ali kulturna logika poznega kapitalizma*.

⁵ Projekt homoseksualnih piscev San Francisca je zrastle iz sicer ne preveč sofisticiranega gibanja za pravice homoseksualcev v sedemdesetih letih in obetal, da bo postal eno glavnih novih umetniških gibanj, navdihnjenih z delom Michela Foucaulta. Gibanje je kmalu zamrlo, ker je velik del njegovih najpomembnejših članov umrl v prvem valu epidemije AIDS-a.

no kritiko, je nadomestila praksa statusa quo in tako postala prepričljiv »dokaz« domnevnega ameriškega pluralizma.

Tudi na tem primeru vidimo, kako sijajno je mehanizem, po katerem je bil postmodernizem kooptiran, obvladal ločljivost teorije in prakse. Ista taktika je v rabi še danes, in sicer povsem neskrto; nedavna številka *Utne Reader*-ja⁶ se npr. zavzema za Alana Blooma⁷ kot postmodernista in pozdravlja postmodernizem nasploh kot vrnitev h klasičkom in predmodernim vrednotam. Nedavno predavanje Michaela Novaka⁸ je zagovarjalo teologijo osvoboditve kot porok reaganomije. S tem v zvezi je bilo rečeno, da se na paradigmatični ravni teologija osvoboditve in reaganomija povsem ujemata, da pa se je na praktični ravni reaganomija izkazala za veliko bolj uspešno kot marksistična usmeritev teologov; ko torej enkrat opravimo z marksistično prakso kot neučinkovito, končamo pri reaganomiji osvoboditve. Kakorkoli nesmiselno že to zveni, je vendarle dokaz izjemno učinkovite strategije, ki temelji na prodornem vpogledu v varljivost vsakega modela, ki goji naivno vero v oblikovalno moč ideologij.

Premik s pozornosti do samih paradigem in ideologij na pozornost do artikulacijskih aparatov in procesov artikulacije, s pomočjo katerih pride do usklajevanja premikov v razporejanju določenih družbenopolitičnih praks s temi paradigmi in ideologijami, bo imel v marsičem daljnosežne posledice za levičarsko misel. Prvič bo odstranjena naivna vera v konceptualne revolucije, v nove idejne sisteme in dogmatizme. Drugič bo onemogočeno neplodno razglašanje obstoječe etike in paradigem kot vira vsega zla. Tretjič bo tak odnos terjal nenehno pozornost do konkretnih »učinkov« določenih programov. Četrtrič bo omogočil levičarjem, da se v svoji dejavnosti in programih naslavlajo na paradigmatične oblike imaginacije množic. Petič bo omajal prepričanje akademskih levičarjev, da delujejo kot neke vrste temeljna avantgarda, ki proizvaja ideologije, katerih vpliv seže čez ves svet; in šestič bo preprečil poskuse, da pride nekdo na dan s »čisto« levičarsko doktrino.

Teh sprememb v pristopu k levičarski strategiji ni spodbudilo slovo od kritike ideologije ali teoretskih prizadevanj nasploh, kot tudi ne kakšen neopragmatizem ali neoempiricizem. Marksistična teorija, če naj bi sploh ostala pri življenju, ali levičarska teorija, če naj bi prišla kaj

⁶ *Utne Reader* je popularna, prefinjena, domnevno levičarsko usmerjena revija, ki izbira članke iz različnih levičarskih časopisov.

⁷ Alan Bloom je pisec knjige *Closing of the American Mind* -, izjemno vplivne neokonservativne poslanice, ki se zavzema za rigorozno vrnitev k tesno omejenemu kanonu klasikov na ameriških univerzah. »Razprava o kanonu« je ena tistih, ki so v zadnjih letih najbolj razvnele duhove na ameriški akademiji.

⁸ Michael Novak je ugleden politični teoretik in katoliški poznavalec religije. V šestdesetih letih je bil neke vrste marksist, danes pa je pomemben član American Enterprise Instituta (konservativnega možganskega trusta) in svetovalec v Bushevi administraciji. Njegova pot v marsičem simbolizira množično preobrazbo v ameriški politiki zadnjih dvajsetih let.

dlje od marksizma, se morata spoprijeti tako s teoretičnim zlomom racionalistične predpostavke o preprosti skladnosti – bodisi dejanski bodisi teleološki – družbenih totalnosti, kot tudi z neuspehom empiricističnih programov, da bi se utemeljili z avtonomijo konkretnega in materialnega. Nemogoče je potegniti kakršenkoli pomen ali družbeno silo iz pojma nečesa zunaj-družbenega in zunaj-paradigmatičnega, ki vzpostavlja samo sebe kot izvzeto iz določenosti s paradigmatičnimi artikulacijami. Nič družbenega ne uide družbeni artikulaciji. Ravno zaradi tega je Jean Baudrillard v svoji odlični razpravi *Funkcija znaka in razredna logika* pokazal, da ne glede na to, kaj vse metafiziki in teologi postavljajo zunaj družbenega reda, same njihove predpostavke še zmeraj funkcionirajo družbeno; vsaka teorija, ki ji je to jasno, bo morala uvideti temeljni pomen družbenih paradigmatičnih artikulacij, ki determinirajo tako ideološke in paradigmatične predstave kot tudi koncepcije izvendružbenih materialnih objektov. Vsaka teorija potreb, družbenih pritiskov, pragmatičnih programov ali javne koristi bo morala temeljiti na družbenih artikulacijah in načinih te artikulacije.

»Daleč od tega, da bi bil primarni status objekta pragmatični status, ki bi potem naddoločal družbeno vrednost znaka, je temeljnega pomena ravno menjalna vrednost znaka (*valeur d'échange signe*) – uporabna vrednost ni pogosto nič drugega kot praktični porok (ali celo gola in preprosta racionalizacija) ... Izpod njihove konkretne razvidnosti (*evidence*) opisujejo potrebe in funkcije pravzaprav le abstraktno raven, manifestni diskurz objektov, v primeri s katerim je temeljnega pomena ravno večinoma nezavedni družbeni diskurz. Natančna teorija objektov ne bo temeljila na teoriji potreb in njihovega zadovoljevanja, ampak na teoriji *družbenih zálogov in pomenov*.« (Baudrillard, str. 29–30)

Ravno ta nesposobnost razlikovanja med ideologijami in njihovo artikulacijo glede na specifične družbene objekte in situacije je onemogočila levičaski strategiji, da bi ustrezno zapopadla razmik med teorijo in prakso, ki ga je desnica tako presenetljivo dobro obvladala. Ta razmik so vse preveč radi zavračali kot razmik med ideologijo in zgodovinskimi gibanji, med paradigmami in materialnimi pogoji ali celo (pri Foucaultu) med diskurzivnimi in nediskurzivnimi praksami. Pa vendar nam je Foucault predstavil enega izmed najboljših modelov. Njegovega nenehnega zamenjevanja diskurzivnega in nediskurzivnega ne smemo odpraviti zgolj kot posledico (tekstualno idealističnega) dejstva, da lahko učinkovitost nediskurzivnega, »predsistematičnega« ali »preddiskurzivnega, ki pripada bistveni (sistematični) tišini«, razložimo le v smislu »regularnosti disperzij« znotraj sistematičnih diskurzov in družbenih ureditev (prim. Foucault, str. 71–76). To zamenjevanje je prej posledica nezadostnega razlikovanja med paradigmatičnimi in artikulacijskimi aparati znotraj družbenih diskurzivnih praks. Ko enkrat uvedemo to razlikovanje, je Foucaultov model ena najmočnejših levičarskih teorij, ki jih imamo danes na razpolago.

Pričujoča razprava bo izzvenela tudi kot popravek k pogosto kritiziranemu problemu delovanja pri Foucaultu. Pomnite, da ta problem ni le Foucaultov. Vso popularno levico (in s tem nimam v mislih le demokratov) tare zaskrbljujoče pomanjkanje domišljije.

Obstoječe strukture ameriškega »demokratičnega« kapitalizma so danes vsepovsod sprejete kot utelešenje progresivnega telosa levičarskih projektov. Posebej obžalovanja vredno je, da se je to naziranje uveljavilo tudi v velikem delu Vzhodne Evrope. Z izjemo študentskih skupin, ki se zgledujejo po takšnih modelih, kot je Švedska, pa mnoge opozicijske skupine, posebej tiste, ki bi se rade povezale z ameriško močjo (kot poljska Solidarnost), mladane thacherjansko zagovarjajo privatno podjetništvo in odpravo vladnih pristojnosti (prim. Singer). Zakaj se ne more nihče domisliti česa drugega? Ali je drža »post-vsakega malo«, vključno s poststalinizmom, privedla do samozadovoljstva glede na obstoječe strukture moči? Dejstvo je, da je večina Vzhodnoevropejcev spričo (ideološke in praktične) travestije komunizma pripravljena sprejeti »amerikanizem« in da je ameriška desnica pripravljena izkoristiti to zmoto v svoj prid in vzpostaviti na njej lastno pravno-močnost. Mislim, da se to ne bo zgodilo v obliki (à la Novak) poskusa poistovetenja (beri podreditve) kapitalistične in komunistične ideologije, ampak prej kot podrejanje vseh ideologij (tako kapitalističnih kot komunističnih) kapitalističnim praksam – in da ne bo pomote, to je mogoče storiti, in desnica ve, kako. Če sploh obstaja kaj, kar nam je akademski »post-vsakega malo« pokazal – in kar tudi dejansko izvaja – potem je to spoznanje, da lahko radikalno heterologična ideološka struktura vzdržuje zanesljivo in homogeno strukturo moči, ki v dovršeni krinki pluralistične kooperacije nikoli ne odkriva svoje homogenosti. Jefferson in Lenin sta lahko prav tako del iste velike pluralistične tradicije kot Alan Bloom in Jacques Derrida.

Kar je storil Foucault in zaradi česar je tako pomemben, je to, da nam je podaril model za analizo homogene moči znotraj radikalno heterogenih societalnih struktur (pomen, ki ga priznavata tudi Mouffova in Laclau v razvijanju svojih najbolj prepričljivih postavk na osnovi Foucaultovega teoretskega okvira – kljub prenagljeni kritiki monističnih tradicij vse do njega in vključno z njim). Kot sta pokazala Mouffova in Laclau, ni bilo treba Foucaultu nikoli vzpostavljati moči kot nečesa kvazi-transcendentalnega, kot neke vrste negibnega socialnega impetusa, zunanje danosti ali nečesa drugega, kot je sama družba, ki izvaja na to moč pritisk oziroma vpliva nanjo od zunaj; Foucault prej vzpostavlja moč kot regularnost *artikulacij* in socialnih razpršitev znotraj družbe. Pojmovana kot sistem regularnosti, lahko moč predstavlja osnovno totaliteto, kjer je vsaka identiteta identificirana ali artikulirana kot začasna diferencialna pozicija znotraj družbe; moč je tisto *drugo* družbe, ki označuje neidentiteto družbe same s seboj (prim. Mouffe in Laclau, str. 105–107).

Taka prekrojitev levičarskih paradigem omogoča večjo pozornost do artikulacijskih praks, ki jih je doslej upoštevalo le malo levičarskih teorij, bi jih pa morali iz naslednjih razlogov: ne materialnost ne ideologija, ne moč ne družbene artikulacije, ne teorija ne praksa ne nastajajo zunaj, pred ali neodvisno od družbenih artikulacij. Ne obstaja ekonomija sama po sebi, ne obstaja nikakršna snovnost ali duh sam po sebi, nobeni paradižniki, računalniki, delo ali levičarska inteligenca sama po sebi. Dokler ne bo leвица dokončno sprevidela, da ne more naivno zasnovati svojih programov na kvalitativni oblikovalni moči bodisi materialnosti bodisi ideologije, ne bo mogla doseči političnega uspeha v desničarski politični atmosferi, ki jo je porodilo mojstrsko obvladovanje – če že ne razumevanje – tega preprostega dejstva s strani desnice; ampak čudno, zdi se, da čuti leвица spričo nujnosti tega razumevanja zgolj mučno zadrego.

Prevedla Seta Knop

Literatura

Jean Baudrillard. *For a Critique of the Political Economy of the Sign*. Prev. Charles Levin. St. Louis: Telos Press, 1981.

Michel Foucault. *The Archeology of Knowledge and the Discourse of Language*. Prev. A.M. Sheridan Smith. New York: Pantheon Books, 1972.

Chantal Mouffe in Ernesto Laclau. *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*. London: Verso, 1989. (Slov. prevod *Hegemonija in socialistična strategija: k radikalni demokratični politiki*. Partizanska knjiga, Ljubljana 1987.)

Michael Novak. »Liberation Theology and Democracy in Eastern Europe«. Predavanje na Syracuse University, 15. september 1989.

Daniel Singer. »Europe in the Post-Yalta Era«, str. 701–718–720. *The Nation*, 11. december 1989. »Revolutionary Nostalgia«, str. 589–600. *The Nation*, 12. november 1989. »Solidarity – The Road to Power«, str. 376–380. *The Nation*, 9. oktober 1989.

The Utne Reader: The Best of the Alternative Press, Št. 4, julij/avgust 1989.